

ВІДГУК
офіційного рецензента
на дисертаційну роботу

«Еволюція образу православного храму Києва (X-XVIII ст.)»

здобувача ступеня доктора філософії

Ключнікової Анастасії Максимівни

з галузі знань 19 – Архітектура та будівництво

за спеціальністю 191 – Архітектура та містобудування

Робота відповідає спеціальності 191 – Архітектура та містобудування. Дисертація містить ґрунтовну теоретичну складову і рекомендації для проєктної практики. Висновки до розділів і загальні висновки сформульовано на високому рівні в логічній послідовності. Чітко сформульовано мету, об'єкт і предмет дослідження, завдання повністю розкрито в тексті в чотирьох розділах дисертації. Текстова частина доповнена великою кількістю візуального матеріалу, виконаного на високому рівні.

Актуальність теми дисертації Анастасії Максимівни Ключнікової полягає в необхідності визначити ті особливості православного храму, які стали втіленням національної ідентичності, оскільки це є базою для створення національно орієнтованої архітектурної школи православного будівництва. Як зазначила дисертантка, «необхідно простежити, як протягом кількох тисячоліть змінювалась композиційна побудова, планові рішення, морфологія форм, і виявити, які з цих складових були найбільш стійкими до змін і збереглися досьогодні в новозбудованих церквах.

Також відчувається брак дослідження, присвяченого сучасним православним церквам Києва і їх розгляду в контексті еволюції образу православної церкви Києва від давньоруських часів і до сьогодні» (стор. 24).

Об'єктом дослідження є православні храми Києва X- XVIII ст.

Предметом дослідження є еволюція образу православних храмів.

Межі дослідження: хронологічні – від часів Київської Русі (X ст.) до XVIII століття, територіальні – Київ.

Мета дослідження полягає в визначенні еволюції образу православного храму Києва від найдавніших часів і до кінця XVIII ст.

**Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх
достовірності та новизни**

Наукова новизна досліджень полягає в наступному:

Вперше:

– сформульовано і аргументовано ознаки регіональної своєрідності православної архітектури Київщини X- XVIII ст.;

– проаналізовано об'ємно-планувальні та композиційні особливості київських церков з метою визначення специфіки регіональної школи;

– виявлено характерні форми елементів-носіїв морфологічних ознак православної архітектури Києва, спільне і відмінне в межах цієї території у порівнянні з суміжними регіонами в формотворенні і розроблено каталог характерних форм елементів.

Удосконалено:

– методологію дослідження православної архітектури Києва періоду X- XVIII ст.

– аналіз історичних та національних передумов формування і розвитку православної архітектури Києва X- XVIII ст.

Отримало подальший розвиток:

– дослідження особливості пропорційної і метро-ритмічної побудови;

– дослідження особливості конструктивних рішень і будівельних матеріалів;

– аналіз декоративного оздоблення і вирішення інтер'єрних просторів;

– вітчизняний досвід в сфері охорони, реставрації і відтворення православної архітектури Києва X- XVIII ст.

Практичне значення одержаних результатів.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані:

– в науково-дослідних інститутах – з метою поглиблення уявлень про специфічні особливості православної архітектури Києва X- XVIII століть, для уточнення характеристик об'єктів вказаного періоду;

– в пам'яткоохоронних організаціях – для удосконалення законодавчих документів і доповнення та уточнення облікових паспортів на пам'ятку;

– в реставраційних організаціях – для здійснення реставраційних заходів або відтворення втрачених пам'яток вказаного періоду, для уточнення історико-архітектурних паспортів по конкретних пам'ятках, використання складеного глосарію і висновків дослідження для проведення реставраційних заходів, відтворення за аналогами втрачених елементів і деталей;

– в проєктних установах – для проєктування нових церков в національних формах;

– в вищих навчальних закладах – в лекційних курсах і в курсових проєктах;

– в релігійних установах – для ознайомлення духовних осіб зі специфічними особливостями православної архітектури Києва X- XVIII ст. для

забезпечення автентичного вигляду експлуатованих під релігійні потреби храмів;

– в туристичній галузі – для привертання уваги до православної архітектури Києва Х-ХVІІІ ст. серед науковців інших країн та широкої громадськості, для включення цих об'єктів до туристичних маршрутів і залучення інвесторів для їх реставрації і дотримання в належному стані.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання принципів академічної доброчесності

За своїм змістом дисертаційна робота здобувача Ключнікової Анастасії Максимівни повністю відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341, що зазначено у п. 5 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і свідчить про дотримання принципів академічної доброчесності. Дослідження «Еволюція образу православного храму Києва (Х-ХVІІІ ст.)», є результатом самостійної праці Ключнікової Анастасії Максимівни і не містить елементів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату та запозичень. Підтверджено перевіркою на антиплагіат, що використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело.

Дисертація складається з анотацій, словника спеціальних термінів, вступу, чотирьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Це розділи «СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗАЧАЛЬНИХ ОЗНАК ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМУ КИЄВА ПЕРІОДІВ Х-ХVІІІ ст.», «МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗНАЧАЛЬНИХ ОЗНАК ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ КИЄВА», «КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ КИЄВА Х-ХVІІІ ст.», «МОРФОЛОГІЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ХРАМІВ Х-ХVІІІ ст.», які послідовно представляють порядок дослідження.

У Вступі авторка аргументує актуальність теми дослідження, зв'язок дисертації з науковими програмами і темами, формулює об'єкт і предмет дослідження, мету дослідження і завдання для досягнення мети, наукову новизну і практичну значущість роботи, а також дані про апробацію в статтях і на конференціях.

Дисертація має традиційну схему побудови дослідження за напрямком «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури»: перший розділ – це

стан дослідження представленої теми, аналіз внеску попередників і визначення недосліджених аспектів, вплив супутніх чинників на об'єкт дослідження, другий розділ – це розробка наукового інструменту дослідження за допомогою певних методів дослідження і третій і четвертий розділи – це безпосередньо викладена сутність авторського дослідження на основі розробленої методики.

Серед загальних висновків дисертації відмітимо наступні положення:

«1. Давньоруська київська школа церковного будівництва сформувалась під впливом візантійських традицій. Регіональні особливості полягали в поступовому використанні місцевих технік мурування і появи нових типів конструкцій, невластивих Візантії. Генеза композиційної побудови полягала в зміні вектора розвитку з приземкуватого горизонтального на вертикальний витончений.

Основна ознака київської регіональної школи бароко у порівнянні з, наприклад, чернігівською, полтавською і слобожанською, полягала в відсутності домінуючого типу плану церкви, що зумовлювалось етнічними нашаруваннями на Київщині.

Отже, для київської школи бароко характерна значна кількість нашарувань, це зумовлювалось і масовою перебудовою давньоруських церков. Принципи побудови композиції є характерними для гетьманського бароко.

Характерними носіями морфологічних ознак храмів давньоруської доби є півциркульні яйцевидні куполи, півциркульні вікна і входи на масивних недекорованих площинах стін. Носіями регіональних морфологічних храмів бароко Києва є грушовидні куполи різних пропорцій, криволінійні фронтони складної форми, вікна і різноманітний декор.

На основі цього було перелічено характерні ознаки форм.

2. Проведене дослідження дозволило доповнити дослідження православної архітектури Києва періоду Х-ХVIII ст. за методом системно-структурного аналізу.

Структурування фасадів на складові дозволило простежити зміну їх форм від періоду до періоду, встановити відсутність спадкоємного зв'язку між обрисами форм давньоруського і барокового періоду, довести, що у випадку стилю бароко в церквах Києва зміни в формотворенні складових елементів більш помітні, ніж зміни між трьома періодами Київської Русі, коли вони стосувались не так зміни форм, як змін масштабу, пропорцій, кількості форм.

Застосування системного підходу дозволило проаналізувати конкретними прикладами зміну співвідношення висота: ширина між храмами різних періодів.

3. При післявоєнній відбудові об'єктів культурної спадщини України буде затребуваним досвід відтворення частково чи повністю зруйнованих об'єктів. Відбудовою Михайлівського Золотоверхого собору та Успенського

собору Києво-Печерської Лаври була закріплена тенденція реституції унікальних об'єктів, важливих для збереження національної ідентичності. В процесі практичного досвіду такого відтворення сформувались засади таких заходів, зокрема:

- знято дискусійність питання про те, на який період слід відтворювати різночасовий об'єкт: його відтворюють на період максимального розквіту;
- для визначення періоду максимального розквіту об'єкту аналізують його стан на різних періодах за системою таких показників-характеристик: композиційні характеристики, морфологічні характеристики, декор, поліхромія;
- відтворення проводять на основі археологічних досліджень, натурних обстежень вцілілих фрагментів, існуючої джерельної бази, яка складається з обмірних креслень, фотофіксації, малюнків, текстів;
- при відтворенні допускається використання новітніх прийнятих в реставраційній діяльності матеріалів, технологій і порядку організації робіт, які оптимізують заходи, зменшують їх тривалість і забезпечують кращі умови експлуатації об'єкту, однак ці новітні досягнення не повинні дисонувати з загальною стилістикою об'єкта» (стор.198-199).

Це засвідчує, що дисертація Ключнікової Анастасії Максимівни «Еволюція образу православного храму Києва (X-XVIII ст.)» розглядає важливі питання виокремлення еволюції образу православного храму Києва доби Київської Русі і бароко та визначення національних ознак православної архітектури.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Мова та стиль викладення результатів

Дисертаційна робота написана українською мовою. Зміст викладений логічно, грамотно, зрозумілою науковою мовою з правильним використанням специфічної термінології.

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи

Результати дисертації були опубліковані в 4 наукових працях: в іноземних фахових виданнях, які входять до наукометричної бази SCOPUS та Web of science – 1 одноосібна стаття, 2 одноосібні статті у вітчизняних фахових виданнях, 1 теза наукових доповідей.

Результати досліджень, які викладені в дисертації, були представлені на 8 наукових конференціях, з них 7 – міжнародних, 1 – загальноукраїнська.

Наукові публікації здобувача містять матеріали авторських досліджень, всі статті написано з співавторами з дотриманням принципів академічної доброчесності.

Про високий рівень обізнаності з темою свідчить велика кількість наукових контактів аспірантки з іноземними фахівцями.

Таким чином, наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, повністю висвітлені у наукових публікаціях здобувача та відповідають вимогам п. 8-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Недоліки, зауваження, дискусійні питання до дисертаційної роботи

1. Деякі ілюстрації виглядають недостатньо аналітичними, особливо ті, де зображено тільки перспективи і аксонометрії храмів (рис.1.6, 1.7).

2. Схеми рис.1.5, 1.9, 2.1 та деякі інші виглядають схожими.

3. На майбутнє бажано нанести зображення всіх давньоруських і барокових церков на два плани Києва відповідних періодів для більшої наглядності.

4. Чому в дисертації мало авторських фотографій зовнішнього вигляду церков?

Водночас ці зауваження не знижують якості представленого дослідження і є швидше побажанням в разі публікації роботи як монографії.

Висновок про дисертаційну роботу

Все вищезазначене дозволяє зробити висновок, що дисертація «Еволюція образу православного храму Києва (X-XVIII ст.)», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 – Архітектура та містобудування, є завершеною, самостійно виконаною роботою, містить значну наукову новизну та практичну цінність.

Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п. 29 Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» від 23 березня 2016 р. №261 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ №283 від 03.04.2019 р. та №502 від 19.05.2023 р., а також п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу

вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Здобувач Ключнікова Анастасія Максимівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 19 – Архітектура та будівництво за спеціальністю 191 – Архітектура та містобудування.

Доктор архітектури, професор кафедри
інформаційних технологій в архітектурі
Київського національного університету
будівництва і архітектури

В.В. Товбич

Підпис В.В. Товбича засвідчую

Секретар Вченої Ради КНУБА
[Знак] Ключнікова Анастасія Максимівна

